

АНАТОЛЬ ТАРАС

Пётра Садоўскі і крызіс беларускага сялянскага нацыяналізму

Ананімныя зычліўцы даслалі мне тэкст Пятра Садоўскага, прысвечаны майму маральнаму абліччу, прафесійным якасцям і зместу маіх публікацый. Ён мае назву «Пасіянарныя кампіляцыі А. Я. Тараса». На жаль, у ім разглядаецца толькі адна мая «кампіляцыя» — артыкул «Што значыць быць беларусам», надрукаваны ў зборніку «Беларусь перадусім». Ніводную з шасці маіх кніг па гісторыі Беларусі Садоўскі не аналізуе.

У артыкуле я выказаў негатыўнае стаўленне да дзеячаў БНФ і іх «спадарожнікаў» — да ўсіх тых, каго іранічна назваў «нацыянальна свядомымі». У прыватнасці, абазваў іх «філолагамі-адраджэнцамі», «лузерамі» (ад ангельскага «loser» — няўдачнік), «звычайнымі сельскімі дурнямі». Акрамя таго, нагадаў аб уласцівым ім комплексе непаўнаважнасці. Зразумела, што такія інвектывы выклікалі ў гэтай публіцы пачуцці крыўды і злосці, а таксама жаданне мне адпомсціць. Вось «спадар» Садоўскі і выступіў у ролі месціўца. Ён вырашыў разабраць «па костачках» негатыўныя асаблівасці маёй персону і вынесці абвінаваўчы прысуд.

Яго асабісты матыў бачны няўзброеным вокам. Сам ён родам з вёскі, па адукацыі — філолаг (скончыў факультэт нямецкай мовы), ступень кандыдата навук у яго па філалогіі, быў выдатным дзеячам БНФ (да 2009 г. уваходзіў у

Анатоль Тарас (нар. у 1944 г.) — навуковы сакратар Інстытута беларускай гісторыі і культуры (г. Рыга), рэдактар альманаха «Деды», прысвечанага беларускай гісторыі. Аўтарская назва тэксту — «Мае ўражанні ад прысуду амбасадора Садоўскага».

кіраўніцтва — сойм). Што тычыцца службовай кар’еры, дык у 1992—94 гг. Садоўскі быў амбасадарам Беларусі ў Нямеччыне, але потым, калі ўлада перамянілася, апынуўся за бортам дзяржаўнага карабля.

* * *

Свае ўражанні ад вынесенага мне прысуду я выкладаю тут без строгай адпаведнасці тэксту Садоўскага, у той паслядоўнасці, як яны прыходзяць на розум.

Садоўскі вінаваціць мяне ў няведанні філасофіі і шэрагу іншых навук (лінгвістыкі, сацыялогіі, тэалогіі, тэорыі літаратуры, не гаворачы ўжо аб паліталогіі). Што ж, з боку яму лепш бачна. Адзначу толькі, што я скончыў у 1972 годзе філасофскае аддзяленне гістарычнага факультэта БДУ з «чырвоным» дыпламам, атрымаўшы на дзяржаўным іспыце адзнаку «выдатна» менавіта за свае веды ў галіне філасофіі і сацыялогіі.

За пражыттыя гады я атрымаў прафесійную падрыхтоўку ў пяці дысцыплінах: філасофіі, сацыялогіі, педагогіцы, псіхалогіі, інфарматыцы, што зафіксавана адпаведнымі дыпламамі і шматлікімі публікацыямі.

Акрамя таго, адзін з базавых тэарэтычных пастулатаў «адраджэнцаў» у тым, што грамадска-палітычная сітуацыя на Беларусі такая ўнікальная, што заканамернасці развіцця іншых краін або грамадстваў да яе не падыходзяць. Разабрацца ў гэтай сітуацыі здольныя толькі нацыянальна арыентаваныя аналітыкі (такія як Садоўскі), усім астатнім было б лепш займацца чымсьці іншым.

* * *

Садоўскі намякае на тое, што я ганаруся сваім бацькам за тое, што ён быў чэкістам. Не чэкістам, а супрацоўнікам ваеннай выведкі: мой бацька вырабляў фальшывыя дакументы для савецкіх выведнікаў, якія нелегальна дзейнічалі па-за межамі СССР, а таксама фальшывыя грашовыя знакі іншых дзяржаў.

Не сумняваюся ў тым, што Садоўскі выдатна ведае розніцу паміж ваеннай выведкай (ГРУ) і палітычнай паліцыяй (КДБ). Але сказаць «мастак, які працаваў у выведцы» — «не гучыць», зусім іншая справа — «чэкіст».

Што ж, я сапраўды ганаруся бацькам. Ён быў добры чалавек і вельмі добры мастак-графік. У прафесійным аспекце ў БССР не было роўных яму. Гэта добра бачна з таго факту, што менавіта Яўхіму Мікалаевічу Тарасу Цэнтральны камітэт кампартыі Беларусі на працягу 30 гадоў (з 1937 па 1967 год) давяраў афармленне віншавальных адрасоў Сталіну, Булганіну, Хрушчову, Брэжневу «ад беларускага народа». «Партайгеносэ» штораз выбіралі найлепшага з найлепшых.

* * *

І тым фактам, што мае продкі ў XVIII — пачатку XIX стст. належалі да шляхты, я таксама ганаруся. Менавіта шляхта лічылася ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай

народам (глядзі ўсе тры Статуты ВКЛ). А сяляне — гэта мурашкі, створаныя госпадам Богам для апрацоўкі зямлі і гадоўлі жывёлы. Пакуль выконваюць менавіта гэтую ролю — яны выдатныя. Як толькі пачынаюць прэтэндаваць на ролі палітычных дзеячаў — выклікаюць смех, які паступова пераходзіць у роспач.

Таму да тых выхадцаў з сялян, якія не здолелі пераўтварыць сваю псіхалогію вельмі абмежаваных «гаспадароў» у інтэлектуальнасць шырока эрудзіраваных інтэлектуалаў, я стаўлюся альбо з іроніяй, альбо з пагардай — у залежнасці ад таго, з якім персанажам даводзіцца мець справу.

* * *

Абвінавачванне ў тым, што я складаю свае кнігі з фрагментаў чужых прац, не спасылаючыся на першакрыніцы, хлуслівае. Ва ўсіх сваіх кнігах я прыводжу фрагменты з чужых тэкстаў у выглядзе цытат, вылучаючы іх двукоссямі і іншым кегелем (шрыфтам), суправаджаючы адпаведнымі спасылкамі. А ўсё тое, што не вылучана, напісана мной, нягледзячы на тое, што нехта думае інакш.

Мае крытыкі не могуць паверыць у мае здольнасці да пісання кніг. Каб напісаць чарговую кнігу, мне патрабуецца, самае большае, 4 месяцы. Яны тлумачаць гэтак тэмп самай наўнай думкай: «Тарас усё спісвае». Ну, калі спісваю, дык падайце доказ на прыкладзе хоць адной маёй кнігі: з аднаго боку — тэкст Тараса, з другога — тэкст іншага аўтара, які Тарас выдае за свой. Абвінавачванні ў кампіляцых я чытаю ўжо гадоў 15, але яшчэ ніхто не прывёў ніводнага доказу.

* * *

Яшчэ адно маё злачынства: працую «амаль што па законах шоў-бізнесу» (агрэсіўная самарэклама, бязлітасная вівісекцыя чужых тэкстаў і г. д.). Сэнс выкарыстання гэтых «законаў» таксама паказаны: 90 % кніг выдавецтва «Харвест» ідзе на продаж у Расію, Тарасу трэба прыцягнуць увагу расійскіх пакупнікоў.

Па-першае, згаданы «Харвест» выдаў толькі 6 кніг з 24, апублікаваных да дадзенага моманту ў маёй серыі «Невядомая гісторыя».

Па-другое, кнігі, прысвечаныя менавіта беларускай гісторыі, «Харвест» у Расіі не прадае. Сутнасць у тым, што расейцаў абсалютна не цікавіць сапраўдная гісторыя Беларусі, гэтак жа як гісторыя Украіны, Грузіі, Казахстана і іншых былых саюзных рэспублік. Ім цалкам хапае імперскіх выдумак сваіх уласных аўтараў.

Па-трэцяе, наклады большасці кніг у маёй серыі вельмі малыя: ад 100 асобнікаў да 300. Навошта іх кудысьці адпраўляць? Яны цалкам разыходзяцца ў Менску, нават да нашых абласных гарадоў не даходзяць.

* * *

Ну, а зараз падвяду прамежкавы падрахунак. Вы пабачылі тут спрэчку з якім-небудзь меркаваннем ідэйна-тэарэтычнага характару Пятра Садоўскага?

Няма такой спрэчкі — таму што няма такіх меркаванняў. Толькі крыўды. Усё жа паспрабую знайсці хоць што-небудзь, падобнае да ідэйных аргументаў.

* * *

Садоўскі вінаваціць мяне ў неразуменні сутнасці «беларускай мовы». Бо лозунг дзеячаў БНФ такі: «Будзе мова — будзе ўсё!» Для іх беларуская мова — не сродак камунікацыі, а сама па сабе каштоўнасць. «Мова» для іх — наражны камень і галоўны змест «беларушчыны». Па сутнасці нічога іншага няма. Адкіньце мову з іх разваг, і вы ўбачыце, што застанецца пустэча.

Я, услед за шматлікімі навукоўцамі (небеларускімі), паўтараю выснову аб тым, што мова тэкстаў Скарыны — агульнаславянская, з дамешкам мясцовых дыялектызмаў. Садоўскі мне прэчыць у тым духу, што нашыя продкі ўжо тады «дзекалі». У тэкстах Скарыны, Цяшынскага або Еўлашоўскага няма ніякага дзекавання. А вось калі беларусы чытаюць услых расейскія тэксты, то і сёння мы (у тым ліку я і Садоўскі) дзекаем, цекаем, гэкаем, акаем. Гэта — фанетыка. Але ад асаблівага мясцовага вымаўлення слоў пісьмовы расейскі тэкст не ператвараецца ў беларускі.

І яшчэ аб мове. Не было ў старабеларускай мове слова «спадар». Ва ўсіх дакументах аж да канца XIX стагоддзя ёсць тэрміны «пан, пані, паніч, панства». Але «свядомым» яны вельмі прыкрыя. Па-першае, падобныя да польскіх. Па-другое, сяляне ва ўсе часы ненавідзелі паноў незалежна ад нацыянальнасці апошніх. Вось і прыдумалі выхадцы з вёскі такія словы, як «спадар» (гаспадар, уладальнік — не фальварка, Божа ўратуй, а хаты і палоскі зямлі), «спадарыня», «спадарства».

Хто прыдумаў — не ведаю. Можа, «славуты мовазнаўца» Браніслаў Тарашкевіч. Хацеў дадаць — нявінна забіты бальшавікамі, але задумаўся. Хіба нявінна? Хіба не былі Тарашкевіч, Мятла, Валашын, Рак-Міхайлоўскі, Бурсевіч і іншыя кіраўнікі Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады агентамі Камінтэрна? Хіба не дурылі яны галавы заходнім беларусам камуністычнай трызнічнай? Хіба не спрабавалі весці іх на барыкады? Але прайгралі. А таварыш Сталін вельмі не любіў тых, якія прайгралі. Вось яны і атрымалі ад яго па заслугах.

І яшчэ аб мове. Мне даводзіцца шмат перакладаць з беларускай на расейскую. Таму выдатна бачу, як «нацыянальна свядомыя» аўтары карыстаюцца абсалютна рознымі словамі для пазначэння адных і тых жа паняццяў. У дадатак уводзяць кальку з замежных тэрмінаў, не тлумачачы іх сэнсу (прыклад — ненавісны мне «наратыў»), або ж прыдумляюць свае ўласныя слоўцы. Усёй гэтай творчасці яны чапляюць ганаровую шыльду «сучаснай беларускай мовы». Дай ім дазвол — да чаго яны нас прывядуць? Да таго, што ніхто не будзе добра ведаць ні беларускай, ні расейскай — як не ведаюць гэтых моў яны самі — за некаторымі выняткамі.

* * *

У сваіх нататках Садоўскі піша:

Пара б нарэшыце гісторыку Анатолю Тарасу (...) зразумець, што беларуская «грамадзянская» дзяржава ў эпоху глабалізацыі, калі ўжо пішуць не «Made in Germany», а «Made by Siemens», без нацыятворчага культурна-моўнага стрыжня не зможа кансалідавацца ў складаны перыяд гісторыі, каб зрабіць слушны лёсавызначальны выбар.

Тут ён дакладна пазначыў водападзел паміж двума галоўнымі ідэйнымі кірункамі, наяўнымі ў цяперашні час у Беларусі.

У шэрагу выдадзеных мной прац (напрыклад, у «Інтэлектуальнай гісторыі беларускага нацыяналізму» Кірчанавы) ясна паказана, што ранейшы беларускі нацыяналізм (у духу дзеячаў «Нашай Нівы» і беларускіх нацыянал-камуністаў) цалкам сябе вычарпаў. Усе яго ідэйныя канструкцыі круціліся вакол мовы і сялянскай культуры. А галоўнай мэтай было стварэнне незалежнай беларускай дзяржавы, нацыянальнай як па форме, так і па змесце.

І вось суверэнная дзяржава Беларусь існуе ўжо 22-і год. Паўстала яна таму, што так «карты ляглі». У самой Беларусі за яе ўжо даўно ніхто не змагаўся. І яна — насуперак марам і надзеям «бацькоў» БНР і БНФ — па сваёй сутнасці не нацыянальная, а грамадзянская. Аказалася, што замест нацыянальнай дзяржавы (стрыжнем якой, паводле Садоўскага, павінны служыць беларуская мова і традыцыйная сялянская культура) фармуецца штосьці іншае: дзяржава з новай палітычнай супольнасцю — беларускай нацыяй. Фармуецца з прадстаўнікоў розных этнасаў, на аснове расейскай мовы і транснацыянальнай культуры горада. Менавіта таму прыхільнікі традыцыйнага этнічнага нацыяналізму апынуліся «па-за гульнёй». А паводле іх логікі, галоўную ролю ў нацыянальнай дзяржаве павінны адыгрываць «сапраўдныя беларусы» — выхадцы з вёскі, якія гавораць выключна на «мове» — гэта значыць, яны самі, іх дзеці, іх сваякі, іх землякі.

Такога развіцця падзей ніхто з дзеячаў БНФ не чакаў. Вось чаму яны тлумачаць тое, што адбываецца, змовай былой наменклатуры, інтрыгамі спецслужбаў сумежнай дзяржавы, антынароднай палітыкай «узурпатара», і г. д.

Хачу падкрэсліць тую акалічнасць, што сучасныя нацыі фармуюцца ў гарадах, а не ў сельскай мясцовасці, і што яны заўсёды поліэтнічныя. Што ж тычыцца беларускай мовы, то яна прайграла спаборніцтва з расейскай — нягледзячы на тое, што «нацыянальна сьвядомыя» катэгарычна адмаўляюць (і будуць адмаўляць да канца свайго жыцця) гэты відавочны факт. У адваротным выпадку, як я адзначыў у сваім артыкуле, яны аўтаматычна аказваюцца «лішнімі людзьмі». А традыцыйная сялянская культура выглядае ў гарадах XXI стагоддзя (у кожнай краіне!) фальклорнай экзотыкай, прыдатнай хіба што для дэманстрацыі замежным турыстам.

Думаю, што дзяржава Беларусь будзе і далей жыць — нават у тым выпадку, калі нейкі час ёй давядзецца існаваць у якасці «бульбяна-агурочна-малочнага» гарода індустрыяльнай Расеі, гарода, які валодае фармальнымі прыкметамі незалежнасці аж да ўзброеных сіл (наш варыянт лацінаамерыканскай «бана-

навай» рэспублікі). У насельніцтва гэтай дзяржавы ёсць свая моўная, ментальная і культурная адметнасць. Але не тая, якую жадаюць бачыць Садоўскі і яго аднадумцы.

* * *

Вось у гэтым і складаецца ідэйная аснова прынцыповых рознагалоссяў паміж намі. Зразумела, што палеміка тут не мае сэнсу — бо кожны з бакоў у кожным выпадку застанецца пры сваім меркаванні. Думаю, што нас разважыць само жьццё, і даволі хутка.

Як сказаў нядаўна вядомы «змагар за беларускую мову і культуру» Леанід Лыч, у наступныя 10 гадоў беларуская мова канчаткова выйдзе з ужытку. У гэтым канкрэтным пытанні я цалкам з ім згодзен. Веданне «мовы» стане прагатывай вузкага кола лінгвістаў. Нехта (не буду паказваць на іх пальцам) думае, што я гэтаму радуюся. Радавацца тут няма чаму. Проста гэта рэальнасць. А я рэаліст.

Травень 2012 г.

Друкуецца ў скароце